

ВИДАВНИЧИЙ ЗНАК — друкарська марка видавця, що вказує на походження та належність видання; один з елементів художнього оформлення книги, книжкової графіки; має охоронне значення. В. з. об'єднує різноманітні за змістом книжки, акцентує спрямованість видавництва, розкриває світогляд, ідеологію, коло зацікавлень, смак видавця, епохи. В. з. характеризує також мист. стиль, друкар. і графічні течії. Автори В. з. схилилися до створення переважно зорового образу, звертаючись до фігурат. і орнам. рисунку. Не завжди цей образ відповідав спрямуванню видавництва, відображаючи смаки замовника і розкриваючи творче кредо художника. Сучас. титул. аркуш із вихід. даними розміщують на початку книги. У середньовіччі першодрукарі ввели колофон, який розташовували наприкінці осн. тексту книги: місце й дата випуску, ім'я друкаря або фірмовий знак видавця, назва книги. У першому відомому колофоні зазначено назву — «Псалтир», імена друкарів — Й. Фуста і П. Шеффера, місце публікації — Майнц і дату — 14 серпня 1457. Колофон із В. з. цих друкарів (два щити з геральд. знаками, що висять на гілці дерева) вміщено у Лат. Біблії 1462. В. з. користувався у 15 ст. і друкар Н. Жансон. Досить рано з'явилися В. з. у Чехії. Найдавніший з них зробив друкар, який видавав «Новий Завіт» 1475 (В. з. нагадує той, що належав Й. Фусту). З появою у 1-й чверті 16 ст. титул. аркуша В. з. став його склад. частиною. Зображення друкар. і видавн. знаків набуло поширення в багатьох країнах; вони стали окрасою й своєрід. візит. карткою стародруків, зокрема титул. аркуш «Біблії руської» (Прага, 1517) білорус. першодрукаря і просвітителя Ф. Скорини, фронтиспис і початк. сторінка «Апостола» (1591) видання білорус. друкарів братів Л. і К. Мамоничів. Друкар. знаки франц. друкарів і видавців-гуманістів Етьєнів зображують садівника, який формує крону дерева. Кілька В. з. використовувала родина голланд. друкарів, видавців Ельзевірів (самітник під деревом, глобус, орел, богиня Мінерва).

Дослідженню В. з. приділяється значна увага у країнах Європи. Книга Б. Рот-Шольца «*Insignia bibliopolarum et typographorum*» (Nurnberg, 1728) — альбом з репродукціями 513 друкар. знаків, вигравірув. на міді; текст. частина до нього ін. автора вийшла 1730 у 2-х виданнях.

На поч. 20 ст. колекціонуванням і вивченням В. з. укр. видавництв захопилися П. Зленко, Я. Шешенко і В. Січинський. 1926 в укр. відділі Виставки книжк. культури при Міжнар. конгресі бібліотекарів і приятелів книги в Празі В. Січинський експонував В. з. та екслібриси зі свого зібрання. Видано літограф. способом «Каталог виставки знаків українських видавництв». В.

Січинський уклав реєстр укр. В. з. 16-18 ст. (не опубл.). На теренах УРСР В. з. не приваблював науковців. Після 1991 з'явилися поодинокі публікації. В Україні найдавнішим є друкар. знак І. Федорова, вміщ. в «Апостолі» (Л., 1574) — дереворит із підписом невідомого гравера «W. S.». У видозміненому вигляді цей В. з. повторювався і в ін. львів. («Азбука», 1574) та остроз. виданнях, зокрема в Остроз. Біблії (1581). Подіб. В. з. у вигляді руки, що тримає картуш з ініціалами «І. К.», зустрічаємо і на львівському «Октоїху» (1639; належить І. Кунотовичу, який згодом залишив Львів і працював учителем книгодрукування в Румунії). Укр. книгодрукування досить швидко засвоїло норму вміщення друкар. ремісн. знаку, однак вона не прижилася: на друках приват., монастир., ін. виданнях 16-18 ст. ремісн. друкар. марка практично відсутня, а місце друкування книги подавалося у текстовому варіанті. Разом з тим герби тих осіб, яким присвячувалося видання чи які фінансували його, не могли претендувати на роль приват. В. з. громад. та церк. видавництв. За тогочас. традицією частини тиражів багатьох видань мають присвяти і герби різних осіб. Удосконалення машин. виробництва на поч. 19 ст. призвело до втрати зовн. вигляду видань і занепаду В. з., які зображувалися переважно у формі монограм. Із відродженням нової укр. книжки наприкінці 19 — поч. 20 ст. з'явилася значна кількість видавництв, В. з. яких характеризувалися етнографізмом та ілюстраційністю: зображувалися події, краєвиди та ін. мотиви — О. Судомори (Вид-во «Укр. школа»), П. Лапина («Вернигора»), М. Дяченка («Космос»), М. Погребняка («Сіач»), І. Бурячка («Дзвін»). Серед кращих — лаконічні й змістовні В. з. одес. видавництв «Матезіс» (1904), «Дніпро» (1912), «Народний стяг» (1917) А. Ждахи, київ. видавництва «Час» (1912), видавництва «Каменярі» та «Укр. видавництва в Січеславі», О. Судомори — «День» та «Сяйво»; Г. Нарбута — «Укр. товариство шкіл. освіти» (1917), «Сіверян. думка» (1918), «Всеукр. літ. комітет» (1919); А. Страхова — «Держлітвидав» (1922); Ю. Михайліва — «Спілка» (1922); В. Кричевського — кілька В. з. для Всеукр. кооп. видавничого союзу (1919), УНІКу (1925), «Руху» (Харків, 1929). Про розвиток видавн. діяльності 1923 — поч. 1924 свідчить фундам. том «Весь СССР», де названо 57 укр. видавництв. Більшість з них мали кілька модифікацій В. з. Укр. видавництва дбають про естет. вигляд В. з., влаштовують мист. конкурси, замовляють їх графікам. Серед них — «Накладня М. Таранька» у Львові, Укр. наук. інститут книгознавства в Києві, Держ. видавництво України (Харків-Київ), Гурток діячів укр. мистецтва у Львові, видавництво «Слово» у Києві, «Українська архітектура» (Львів- Прага), «Книго-

спілка» (Київ– Харків), Укр. товариство прихильників книги в Празі. Продовження традицій Г. Нарбута — у В. з. М. Кирнарського для приват. київ. видавн. товариства «Слово» (1922), що постало замість видавництва «Друкар». 1922–29 воно об'єднувало письменників і робітників київ. друкарень. Видавало переважно твори неокласиків. 1922 датовано також В. з. для Всеукр. літ. комітету Головполітпросвіти УСРР. Над видавн. маркою у 1920-х рр. працював **П. Ковжун**, роботи якого виконані з дотепом і декоративністю. Вираз. укр. стиль разом із вибагливим графіч. виконанням демонструють В. з. **Р. Лісовського**. Оригін. знак видавництва «Укр. молодь» з профіл. жін. силуетом виконав **І. Мозалевський**. Продовження кращих традицій — в оригін. знаках М. Алексієва (видавництво «Книгоспілка»), Л. Хижинського («Всеукраїнський архів актів»), М. Кирнарського («Слово», 1925; усі — Київ). Цікаві знаки невідомих авторів для видавництв «Дніпросоюз» (колосок на тлі Дніпра і ланів), «Радянський селянин», «Червона калина». Для укр. видавництв за межами УРСР виконали знаки В. Січинський («Січ», Прага, 1926), С. Гладкий («Українська архітектура», Париж, 1929), М. Бутович («Українська архітектура», Берлін, 1927; «Вістник», 1930; «Наша культура», 1934; обидва — Прага); М. Кричевський («Пчілка», Ужгород, 1925), П. Холодний («Українська архітектура», Варшава, 1928). У 1931 виконав два варіанти В. з. для УРЕ В. Єрмилов.

Одне з найдавніших відомих зображень В. з. в укр. діаспорі — у Вінніпез. (Канада) виданні Укр. видавн. спілки «Короткий огляд українського письменства від XI до XIII ст. для ужитку молодіжи» (1917). «Укр. видавництво» працювало й під час 2-ї світової війни. Свідченням цього є повість «Три покоління» (Краків; Л., 1943) Ф. Мелешка з обкладинкою й В. з. на ній М. Бутовича. Після 2-ї світової війни в містах Німеччини, Австрії та Франції з'явилися осередки наук. та культурно-мист. життя українців. У Німеччині діяла потужна філія Катеринослав. укр. видавництва. 1919–32 у Ляйпцизі й Берліні працювало перенесене сюди видавництво «Укр. накладня», власником якого був Я. Оренштайн. Зі знаком цього видавництва вийшло понад

200 назв творів укр. класиків і сучас. авторів. Особливо плідними були повоєнні роки. Я. Гніздовський розробляв книжк. й журнал. обкладинки, де органічно поєднував шрифт. написи із В. з. Серед кращих робіт — дит. ж. «Світ дитини», «Наш приятель», обкладинки 1947–48 до ж. «Арка», літ.-мист. зб. «Хорс» (1948), «Українська трибуна» (поема Л. Мосендза «Волинський рік», Мюнхен, 1948). Мюнхен. видавництво «**Дніпрова хвиля**» випустило понад 60 укр. книг. В. з. користувалися видавництва «Нові дні», «Світ» (Зальцбург), «Перемога» (Буенос-Айрес), «Чайка» (Лондон), «Пробоем» (Торонто), «Смолоскип» ім. В. Симоненка (Париж– Балтімор). Багато видавництв працювало у США — «Україна», «Пролог», автор В. з. — **П. Андрусів**, «Київ» (Філадельфія), «Життя і мистецтво», «Видавництво М. Денисюка» (Чикаго). У 1950-х рр. нові В. з. видавництв УРСР створили **І. Хотінок** («УРЕ»), **М. Пікалов** («Дніпро», «Молодь»), **К. Калугін** («Рад. письменник»), пізніше В. з. виконали **В. Перевальський** («Мистецтво», 1969), **Ю. Щепкін** («Вища школа»), **В. Вечерський** (до видань з нагоди 1500-річчя Києва, 1982) та ін.

Від поч. 1990-х рр. спостерігається сплеск утворення нових і реорганізація старих видавництв. Серед них — Всеукр. багатопрофіль. видавництво «Січ» (Дніпропетровськ, художник Г. Іващенко), ж. «Зелена Буковина» (Чернівці, художник О. Криворучко). Класич. мотив крислатого дерева використав для В. з. «Центр Європи» (Львів– Київ, 1994) С. Фрухт. Видавн. дім «Києво-Могилян. академія» користується знаком В. Васильєва (1994), видавництво «Криниця» — К. Лавра.

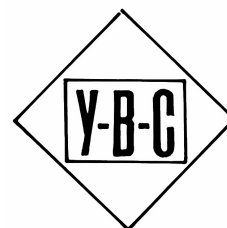
Рекомендована література

1. Січинський В. Знаки українських видавництв. Прага, 1926;
2. Його ж. Українські видавничі знаки // Наук. зб. Варшава, 1937;
3. Нестеренко П. Видавничий і друкарський знак // Наук. записки Нац. університету «Києво-Могилян. академія». 2003. Т. 22, ч. 1.

П. В. Нестеренко

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Видавничий знак / П. В. Нестеренко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33944>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).